

*До спеціалізованої вченої ради
ДФ 26.007.023 у Національній
академії внутрішніх справ*

03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

ВІДГУК

опонента доктора юридичних наук, професора Вереші Романа Вікторовича на дисертацію Сорокіної Любові Володимирівни «Запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення в Україні», поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми. Державна політика України щодо забезпечення національної безпеки формує перед кримінологічною наукою нові завдання, які потребують теоретичного та практичного дослідження. Побудова демократичної правової держави неможлива без запобігання злочинам у всіх сферах суспільного життя, особливо у галузі соціального захисту. Руйнівні процеси, які взяли гору в період переходу до ринкової економіки нашої країни, різко посилили процес соціальної незахищеності населення, про що свідчить зростання злочинності як у соціальній сфері в цілому, так і у сфері пенсійного забезпечення зокрема. В умовах реформування економіки країни, становлення ринкових відносин значна кількість незахищених верств населення (пенсіонери, інваліди, діти-сироти, біженці та інші) потребують матеріальної підтримки та допомоги з боку державних органів, на яких покладені функції соціального захисту населення. У зв'язку з цим, особливо небезпечними є злочини як серед працівників органів соціального захисту в сфері пенсійного забезпечення, так і з боку самих пенсіонерів. Викликає занепокоєння той факт, що кримінальна ситуація у сфері пенсійного забезпечення загострюється зацікавленістю суб'єктів вчинення злочинів у збереженні «таємниці» вчиненого діяння протягом тривалого періоду часу, що обумовлює значну частку латентної злочинності у цій сфері (80–90% злочинів залишаються невиявленими). Сучасні реалії розвитку злочинності у сфері пенсійного забезпечення свідчать про те, що вона набула принципово нової якості, трансформуючись у корупційні злочинні організації.

У підручниках з кримінології не тільки пенсійна, а й соціально-бюджетна сфери не виділяються в якості окремого напрямку кримінологічних досліджень злочинних посягань економічної спрямованості, що свідчить про недостатню увагу до даної проблеми з боку кримінологів, економістів,

Вх. №	4308	2020
кількість аркушів:	10	податок
сн. док.	10	податок

відповідно недостатня її розробленість у теоретичному й прикладному плані. У результаті соціальна сфера, частиною якої є і пенсійне забезпечення, в умовах охорони усіх форм власності від злочинних посягань концептуально не опрацьована.

Таким чином, організація запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення має стати одним із пріоритетних завдань державної політики й потребує детального вивчення криміногенної природи цього явища, її витоків та особливостей, сфери корупційної діяльності й суб'єктивного складу, наукового обґрунтування пропозицій щодо вирішення теоретичних і практичних проблем, які виникають у процесі запобігання їй в Україні, ужиття дієвих міжвідомчих заходів і поглиблення правоохоронної співпраці.

Актуальність роботи підкреслюється й тим, що обрана тема дослідження відповідає як *загальнодержавним, так і відомчим пріоритетам* стосовно забезпечення національної безпеки та протидії злочинності. Дисертація ґрунтується на положеннях Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України № 5/2015); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України № 287/2015); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України № 501/2015), Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю (Указ Президента України № 1000/2011), Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України № 275/2015), а також згідно з тематикою науково-дослідних робіт Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки «Актуальні питання протидії злочинності на сучасному етапі розвитку української держави» (№ 0111U0011288) та «Теоретико-прикладні основи забезпечення якості кримінального законодавства у сфері боротьби із злочинністю» на 2016–2020 роки (№ 0116Y006148).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертанткою, у своїй більшості є обґрунтованими і переконливими.

Авторкою використано значну кількість вітчизняних та зарубіжних літературних джерел, законодавчі та підзаконні нормативні акти України. Список використаних джерел складає 269 найменувань.

Дисертантка здійснила своє дослідження спираючись на доволі значну за обсягом емпіричну базу, яка включає в себе систематизовані дані державної та відомчої статистичної звітності за 2014–2018 роки; узагальнені матеріали вивчення 156 кримінальних проваджень за ст.ст. 175, 190, 191, 358, 364, 366, 367, 368, 369 КК України упродовж 2014–2018 рр. з усіх регіонів України;

зведені дані опитувань 56 прокурорів, 131 слідчих та 149 співробітників оперативних підрозділів Національної поліції України в Дніпропетровській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Харківській, Херсонській, Сумській, Чернігівській областях і місті Києві, які безпосередньо здійснювали виявлення і розслідування таких злочинів; офіційні аналітичні звіти Генеральної прокуратури України, МВС України, Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державної судової адміністрації України.

Уміле використання широкого спектру сучасних методів наукового пошуку також позитивно вплинуло на ступінь обґрунтованості сформульованих дисертанткою висновків і рекомендацій.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій.

Комплексне опрацювання та систематизація відомостей з наукових джерел і норм права в їх генезисному та порівняльно-правовому аспектах дало можливість Сорокіній Л.В. сформулювати своє бачення наукової проблеми та зробити власні наукові положення, висновки і рекомендації, що відзначаються достовірністю та характеризуються науковою новизною.

До найбільш вагомих наукових положень дисертації, що характеризуються новизною або її елементами, слід віднести такі:

1) *вперше* – здійснена класифікація злочинів у сфері пенсійного забезпечення на окремі групи за відповідними критеріями (антисоціальна спрямованість злочинних посягань та характер криміногенної мотивації особи чи групи осіб): службові злочини, тобто злочини, що вчиняються службовими особами у такій сфері (ст.ст. 175, 190, 191, 364, 366–368 КК України); злочини, вчинені особами, які потребують пенсійного забезпечення (та їх родичами) (ст.ст. 190, 358, 369 КК України); розкрито зміст елементів кримінологічної характеристики злочинів у сфері пенсійного забезпечення в Україні, зокрема відомості про стан, структуру й динаміку кримінально караних діянь цієї категорії, причини та умови, які сприяють їх учиненню, соціально-психологічні ознаки правопорушників, а також наведено кореляційні зв'язки між окремими елементами, зокрема, доведено зв'язок поведінки особи злочинця зі ступенем латентності злочинів та ефективністю вжиття кримінологічних заходів; з огляду на виявлені тенденції розвитку криміногенних явищ і процесів у сфері пенсійних послуг, здійснено прогноз перспективних змін криміногенної ситуації у найближчі роки (2020–2025), на основі чого розроблено проекти Антикорупційної програми Пенсійного фонду України та його органів і Комплексного цільового плану запобігання

злочинам у сфері пенсійного забезпечення на 2020–2022 роки, що містять комплекс заходів правового та організаційного характеру;

2) *удосконалено* – класифікацію осіб, які вчиняють злочини у сфері пенсійного забезпечення відповідно до їх соціального становища: пенсіонери; службові особи; треті особи, що сприяють незаконному отриманню пенсій; систему заходів запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення в Україні розподілом на загальнодержавні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання, у межах усунення недоліків чинної системи контролю, системи обліку й звітності, поточного контролю з боку керівництва пенсійної установи, уповноважених на здійснення заходів запобігання злочинам; напрями співпраці правоохоронних органів України, служб безпеки Пенсійного фонду України, Державної контрольно-ревізійної служби України, інших державних органів, неурядових організацій і представників громадськості в запобіганні злочинам у сфері пенсійного забезпечення;

3) *дістало подальшого розвитку* – наукове бачення шляхів удосконалення статистичної звітності правоохоронних органів з обліку кримінальних правопорушень, що стосуються сфери пенсійного забезпечення, відповідних обліків органів судової влади щодо результатів розгляду судами кримінальних проваджень за правопорушеннями цієї категорії; з урахування критеріїв прогностичної оцінки змін соціально-бюджетної злочинності, основні напрями запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення органами захисту економіки Національної поліції України; створення експериментальних оперативно-профілактичних підрозділів кримінальної поліції, на базі яких можна було б випробувати саму ідею оперативно-розшукової профілактики злочинів, відпрацювати форми і методи цієї роботи у сучасних умовах діяльності Національної поліції України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження є конкретним внеском як у кримінологічну науку, так і практику запобігання злочинам, оскільки вони сприяють удосконаленню правових та організаційних засад діяльності правоохоронних органів і судових інституцій. Викладені в роботі висновки і пропозиції власне впроваджено та вони можуть бути використані в: *законотворчій діяльності* – при опрацюванні проектів змін і доповнень до кримінального законодавства, законодавчих актів регулятивного характеру, Закону України «Про запобігання корупції», проектів положень й інструкцій спеціального характеру, а також запровадження Державної програми невідкладних заходів із запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення на 2020–2022 роки; *діяльності правоохоронних органів* – при розробленні й удосконаленні відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, підготовці методичних

рекомендацій з питань організації запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення; *освітньому процесі та науково-дослідній роботі* – під час підготовки лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінології, кримінального права, а також при проведенні різних видів занять із відповідних дисциплін у процесі підготовці бакалаврів та магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України.

Результати дослідження повною мірою відображені в наукових фахових виданнях автора, зміст і характер яких відповідають вимогам МОН України, а також виступах автора з доповідями основних положень дисертації на міжнародних науково-практичних конференціях (2018–2019 рр.), що в цілому свідчить про належний рівень її апробації.

Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в дев'яти наукових публікаціях, з яких п'ять статей – у виданнях, що включені МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна у зарубіжному юридичному виданні, три у збірниках тез наукових доповідей, що оприлюднені на науково-практичних конференціях і під час проведення круглого столу.

Оцінка змісту дисертації. Структура дисертаційного дослідження, запропонована дисертанткою, в цілому, є логічно побудованою та ґрунтується на комплексному підході до аналізу проблем запобігання злочинам. Розділи дисертації поєднані загальною метою дослідження і в них, відповідно до плану дослідження, розкривається його об'єкт і предмет. Нові положення, висновки і рекомендації, що висувуються в дисертації, в роботі обґрунтовуються, у першу чергу, за допомогою низки методологічних принципів та методів. Вміло застосована автором методологія наукового пошуку є традиційною для науки кримінології.

Аналіз змісту дисертаційного дослідження свідчить про самостійність проведеного дослідження, його актуальність і достатній науковий рівень, суттєве теоретичне і практичне значення. Висновки і узагальнення, яких дійшов автор, успішно можуть використовуватись і надалі у науково-дослідній, правотворчій, правоохоронній сфері та освітньому процесі.

Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (269 найменувань на 27 сторінках) та шести додатків на 29 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 264 сторінки, із них основний текст дисертації – 198 сторінок.

У вступі обгрунтовано вибір теми дослідження, висвітлено ступінь вивчення проблеми і зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів; подано інформацію про апробацію результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі *«Теоретико-правові засади дослідження запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення в Україні»* надана класифікація злочинів у сфері пенсійного забезпечення на окремі групи за відповідними критеріями (антисоціальна спрямованість злочинних посягань та характер криміногенної мотивації особи чи групи осіб): службові злочини, тобто злочини, що вчиняються службовими особами у такій сфері (ст.ст. 175, 190, 191, 364, 366–368 КК України); злочини, вчинені особами, які потребують пенсійного забезпечення (та їх родичами) (ст.ст. 190, 358, 369 КК України);

Аналізуються положення кримінальних законів низки країн-членів Європейського Співтовариства (Французької Республіки, Федеративної Республіки Німеччина, Республіки Австрія, Королівства Данія, Королівства Нідерландів, Королівства Бельгія, Іспанії) як щодо наявності законодавчого визначення категорії «корупційний злочин», так і щодо віднесення до злочинів відповідної групи суспільно небезпечних діянь, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, незаконним заволодінням чужим майном або іншими предметами шляхом зловживання такою особою своїм службовим становищем.

У другому розділі *«Кримінологічна характеристика злочинів у сфері пенсійного забезпечення»*, який складається з трьох підрозділів, розкрито зміст елементів кримінологічної характеристики злочинів, що вчиняються у сфері пенсійного забезпечення, залежно від криміналізації суспільно небезпечних діянь у національному кримінальному законодавстві з виокремленням відомостей про стан, структуру, динаміку й географію кримінально караних діянь цієї категорії, причин та умов, які сприяють їх учиненню, соціально-психологічних ознак особи злочинця, а також наведено кореляційні зв'язки між окремими елементами, зокрема, доведено зв'язок латентності таких злочинів та ефективністю вжитих заходів запобігання.

Викликає певний інтерес встановлення автором того, що злочини у сфері пенсійного забезпечення характеризуються високим рівнем латентності. Головними причини відсутності інформації про злочини у сфері пенсійного забезпечення є те, що: інформація не надходить, так як громадяни зацікавлені у приховуванні свого незаконного збагачення; потерпілі не заявляють про вчинений злочин через незаконність шляхів отримання та збільшення пенсій;

громадяни не звертаються до правоохоронних органів через малоімовірну можливість захистити законні інтереси населення та належним чином покарати злочинців.

Детермінанти, що впливають на злочини у сфері пенсійного забезпечення розглянуто через встановлення факторів, які сприяють вчиненню корупційних злочинів та злочинів у сфері службової діяльності, зокрема соціально-економічні, організаційно-управлінські, правові та обліково-контрольні. До осіб, які вчиняють злочини у сфері пенсійного забезпечення, відповідно до їх соціального становища, необхідно віднести: службових осіб; пенсіонерів; третіх осіб, які сприяють незаконному отриманню пенсій.

У третьому розділі «Заходи запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення», який складається з трьох підрозділів, зроблено висновок, що запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення полягає в реалізації на загальнодержавному та відомчому (міжвідомчому) рівнях комплексу правових, організаційних та практичних заходів з метою системного кримінологічного аналізу явища, виявлення та усунення детермінантів, які сприяють учиненню окремих правопорушень, викриття осіб (організованих груп), які вчиняють кримінальні правопорушення, припинення кримінально протиправних дій на стадіях підготовки або замаху, а також відвернення (мінімізації) їх негативних наслідків (відшкодування збитків, повернення активів). Наголошено, що напрямками запобігання таким злочинам як складової реалізації державної політики у сфері забезпечення соціально-бюджетної безпеки мають стати удосконалення адміністративного, кримінального, кримінального процесуального, пенсійного, контрольно-ревізійного законодавства, формування системи мінімізації впливу корупції на систему пенсійного забезпечення, запобігання створенню та діяльності корупційних організованих злочинних угруповань у сферах з високим ризиком їх впливу, інформаційно-аналітичне забезпечення.

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертації. Позитивно в цілому оцінюючи зміст рукопису дисертації, слід відзначити наявність у ньому ряду дискусійних питань, нечіткість і недостатню переконливість обґрунтування окремих положень, міркувань та висновків авторки, зокрема:

1. Авторка фрагментарно розглядає та аналізує категорію «кримінологічна характеристика злочинів», зробивши акцент лише на її елементно-компонентному складі, хоча виходячи з назви теми й зі змісту розділу 2 дисертації саме вона є предметом і основним результатом дослідження. Варто звернути увагу, що протягом усього періоду розвитку уявлень про кримінологічну характеристику злочинів вчені були єдині, мабуть, тільки у визнанні наукового значення даної категорії та її системного характеру. Натомість немає ясності в питаннях, чи є кримінологічна

характеристика продуктом практичної діяльності із розслідування конкретного злочину чи вона – результат наукового узагальнення певної категорії кримінальних проваджень; чи охоплюється нею тільки сфера кримінального правопорушення або також сфера запобігання кримінальним правопорушенням; чи є вона результатом кримінологічного дослідження або представляє його програму; яке її методологічне і методичне значення, тощо. Ці питання є принциповими, тому уникати їх не бажано.

2. Робота базується на емпіричній базі, яку становлять систематизовані дані державної та відомчої статистичної звітності за 2014–2018 роки; узагальнені матеріали вивчення 156 кримінальних проваджень за ст.ст. 175, 190, 191, 358, 364, 366, 367, 368, 369 КК України упродовж 2014–2018 рр. з усіх регіонів країни; зведені дані опитувань 56 прокурорів, 131 слідчих та 149 співробітників оперативних підрозділів Національної поліції України в Дніпропетровській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Харківській, Херсонській, Сумській, Чернігівській областях і місті Києві, які безпосередньо здійснювали виявлення і розслідування таких кримінальних правопорушень; офіційні аналітичні звіти Генеральної прокуратури України, МВС України, Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державної судової адміністрації України. Але, характеризуючи масиви опитаних респондентів, дисертант не вказує на кількість вивчених кримінальних проваджень, які перебували у підслідності слідчих органів Національної поліції України, на рівень репрезентативності отриманих даних, що було б вкрай доцільно зробити враховуючи похибку репрезентативності.

3. Дисертантка здійснює розподіл службових та корупційних кримінальних правопорушень на такі, що пов'язані з виконанням працівниками пенсійної сфери службових обов'язків (службові зловживання), використанням ними спеціального правового статусу для вчинення інших кримінальних правопорушень, а також, які учинено поза цією сферою (с. 58–62) (розділ 1). Однак залишається не зрозумілим, за якими критеріями здійснено такий розподіл. Фактично, автор обмежився констатацією висновків про те, що до службових та корупційних правопорушень належать діяння, за які передбачено кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність. Проте у дисертації не виокремлено критерії, за якими здійснено класифікацію службових та корупційних правопорушень (підрозділ 1.2).

4. Дещо поверхово виглядає виклад матеріалу, присвяченого проблемам детермінації злочинів, що вчиняються працівниками пенсійної сфери: автором не виділяються відповідні критерії диференціації криміногенних факторів, а

характеристика останніх є до певної міри не послідовною. Крім того, авторів бажано було б приділити більше уваги конкретизованому опису окремих груп детермінант, а саме: недоліки нормативно-правового регулювання, недоліки у діяльності органів і підрозділів Національної поліції України, податкової міліції тощо. Виокремлення конкретних форм, типів, сфер існування зазначених факторів дозволило б більш широко дослідити додаткові аспекти запобіжної діяльності, адже саме детермінаційний комплекс кримінальних правопорушень формує вихідні позиції цілепокладання в процесі функціонування як системи запобігання злочинам, так і за окремими її рівнями, напрямками, суб'єктами.

5. Під час публічного захисту слід розкрити основну ідею і засадничі положення запропонованої автором концепції формування кадрів та кадрового потенціалу органів і підрозділів Національної поліції України на певний період (3–5 років) (с. 142).

Також, поза увагою авторки залишилися питання діяльності працівників Національного антикорупційного бюро України (детективів) щодо роботи з виявлення осіб, яким відома інформація про факти зловживання владою або службовим становищем, зокрема у сфері пенсійного забезпечення або діяльності організованих груп, які можуть бути причетні до вчинення службових злочинів, а також постійна робота з ними (підрозділи 3.2, 3.3).

Зазначені зауваження носять дискусійний характер, відображають власну наукову позицію опонента і можуть слугувати підставою для наукової дискусії під час прилюдного захисту дисертації. Зазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації здобувачки.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам (повнота викладу дисертації в опублікованих працях; виконання вимог академічної доброчесності).

Основні положення дисертації з належним ступенем повноти були відображені у наукових статтях, підготовлених та опублікованих дисертанткою, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікацій, зрахованих за темою дисертації.

Аналіз тексту дисертації Сорокіної Л. В. «Запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення в Україні» свідчить про відсутність порушень авторкою вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень і відомостей; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності; використано методики дослідження та джерела інформації. У роботі не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікацій.

Викладені в дисертації рекомендації та конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України є теоретично обґрунтованими та аргументованими.

Тема дисертації є актуальною, сформульовані авторкою висновки та рекомендації є достатньо аргументованими, характеризуються науковою новизною та мають значення не лише для наук кримінології та кримінального права, а й для правозастосовної практики.

Дисертація написана грамотною юридичною мовою, оформлена у відповідності з вимогами, що ставляться до такого роду праць та відповідає науковій спеціальності, за якою здійснене дослідження.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертація **Сорокіної Любові Володимирівни «Запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення в Україні»**, подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» є самостійною завершеною науковою працею, містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для науки кримінології, відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах) затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами від 03 квітня 2019 р. № 283), Вимогам до оформлення дисертації, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами від 31.05.2019 р. № 759), та пп. 9–12 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167, а її авторка **Сорокіна Л. В. заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».**

Опонент:

завідувач кафедри
кримінального та адміністративного
права Академії адвокатури України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

«4» листопада 2020 р.

Р.В. ВЕРЕША